

JUHÁSZ ANDREA*

Mint erdőben a vadnyom...

Az irodalomtörténész hagyatéka

Jeney Éva: *A megosztó és megosztható múlt. Tanulmányok.*
Szerkesztette: Filep Tamás Gusztáv, Józán Ildikó. Kolozsvár:
Kriterion Könyvkiadó. 2023. 294 oldal

Jeney Éva 2019-ben hunyt el, 55 éves korában. *A megosztó és megosztható múlt* című kötet 2023-ban jelent meg, Filep Tamás Gusztáv és Józán Ildikó szerkesztésében, a Kriterion Könyvkiadó gondozásában. A kötet válogatás Jeney Éva munkáiból, egyben tisztelgés életműve előtt.

Posztumusz kötetet olvasni bármely műfajban alkotó szerző esetén egyfajta sajátos fájdalommal jár. Azon túl ugyanis, hogy felmérjük az adott könyv írásának értékét, óhatatlanul azzal is szembesülünk, hogy immár olyan életmű darabjait olvassuk, amelyik lezárt, és bármennyire szeretnénk a szövegek folytatását is megismerni, arra semmi esély nincs. Ezért az ilyen könyvek a potenciális jövő lehetetlenségét, soha be nem következését is felmutatják. És bár egy irodalomtudós munkái kész kutatások eredményeit mutatják be, ahogyan ez a kötet is ezt teszi, mégis a fenti hiányérzet az egyik legfőbb, ami a tanulmányok olvasójában támad. Ez részben Jeney Éva munkamódszerével van összefüggésben, valamint azzal, hogy a szerző is úgy számolt, van még ideje. A tanulmányok ugyanis egy sokfelé ágazó, több területen is kiemelkedő teljesítményt felmutató irodalomtudósi pálya elkészült darabjai, ám az is szembeötlő, hogy olyan írások sorakoznak a könyvben, melyek a kutatási folyamatoknak nem a végén születtek, amelyeket továbbiaknak kellett volna követniük.

A nagy szeretettel és gondossággal megszerkesztett kötet Jeney Éva kutatói érdeklődésének több irányát vonultatja fel, ám a benne található írások mégsem fedik le ennek az igen sokoldalú életműnek minden területét. Filep Tamás Gusztáv az utószóban jelezte is, az irodalomelméleti tanulmányokból Jeney Éva munkahelye, az MTA Irodalomtudományi Intézete – pontosabban annak majd éppen aktúráisan működő utódja – tervez azokat átfogóan bemutató könyvet kiadni (282.), valamint másik kedves témájával, az irodalomterápiával foglalkozó szöveg nem

* A szerző tanár, irodalomtudós és történész. E-mail: juhasz28.andrea@gmail.com

került ebbe a kötetbe. Ami azonban van, az minden irányban elmélyült tudást, megérlelt gondolatokat, eredményeket mutat be. Az első fejezet, *A tiszta forrás utópiája* (15–120.) című, a magyar–román összehasonlító irodalom témakörébe tartozó tanulmányokat, illetve az erdélyi magyar irodalomról szóló szövegeket tartalmaz. Ezt az első egy hosszú követi, a kötet címadó fejezete, ami az erdélyi irodalom témakörön belüli témában született munkákat mutatja be. (*A megosztó és megosztható múlt* címmel, 121–205.) Ezután rövidebb egységek sorakoznak, melyekben fordításelméleti, esztétikai, irodalomelméleti témákról van szó, *Az egyetemes fordíthatóság elve* (207–230.), a *Vagyok, amit elbeszélék*, (231–257.) címmel. Végül bekerültek a könyvbe a már el nem készült utolsó munkák is, melyek egy még újabb, Gera György fordító életművéről szóló kutatás részeredményeit tartalmazza. (*Függelék*, 259–274.) Ez a rövid áttekintés képet ad számunkra az életmű sokrétűségéről. És bár az egyes témák kapcsolatban állnak egymással – a román irodalommal, valamint az erdélyi magyar irodalommal való foglalkozás egyenes, Jeney Éva élettörténetéből következő irányok, a narratológiai kérdésekkel való foglalkozás kapcsolódik regények értelmezéséhez, ám ezek együtt, kutatói témaként kivételes sokoldalúságot mutatnak. E kötet olvasója abban a biztos tudatban teheti le a könyvet, hogy ez a többfelé vezető kutatási érdeklődés egyik irányban sem eredményezett felületességet – e tanulmányok egytől-egyig komoly eredményekről, alaposan végigvitt gondolatmenetről, átgondolt következtetésekről, gazdag interpretációkról adnak számot.

A fenti áttekintés alapján könnyen adja magát a megállapítás, e könyv hagyományos szerkezettel bír, tematikus egységekbe rendezve sorakoztatja fel a különböző írásokat. Ám ez a kötet túl is lép ezen az egyszerű struktúrán. A szerkesztők ugyanis keretet adtak a válogatásnak – ez a keret a halál. Tehát túl azon, hogy a kötet a szerző halála miatt jött létre, a könyv – a szerkesztők döntése révén – kezdő és utolsó írásainak a témája is az elmúlás, a halál. Az első tanulmány József Attila utolsó versének, a *Talán eltűnök hirtelen...* címűnek az elemzése, az utolsó szöveg – a Függelék előtt – Szegedy-Maszák Mihály halálára írott nekrológ. József Attila verséről írva Jeney emlékezet és felejtés, halál és utóélet viszonyáról gondolkodik, többek között Paul Ricœur gondolatait idézve. A nyom szó jelentéseinek sorra vételéből indul ki, majd magának a nyomnak a sorsáról, utóéletéről gondolkodik. A nyom utóélete az emlékezet működésmódjával szembesíti, amiről a következőket írja: „[a] írásos nyomokat (dokumentumokat) ugyanúgy le lehet rombolni, akár az emlékezetieket. A felejtés az ember történelmi sorsának jellemzője, s az emlékezet kettős természetű: egyrészt a felejtés elleni küzdelmet példázza, másrészt a felejtés szükségességét, megszerező és válogató jellegét.” (11.) A gondolatmenet későbbi szakaszában Jeney amellet érvel, hogy egy vers értelmezésébe a szövegen túl egy-egy ismertebb elemzésébe is beépül, új jelentésréteget is képezhet egy hatásosabb interpretáció, sőt akár egész új irányba is indíthatja az elemzéseket. A vers és az értelmezések egyfajta körforgásban termékenyítik meg egymást. Ez az eredetileg

2003-ban megjelent tanulmány legalább három különböző szerepet tölt be a kötet elején. Jól megtestesíti azt a feladatot, hogy bemutassa, miképpen gondolkodik a tanulmányok szerzője, merrefelé találhatók gondolkodásának a forrásai, milyen módszerrel közelít az irodalmi szöveghez, milyen referenciák között mozog, milyen interpretációs apparátussal dolgozik. Megmutat ezen túl néhányat Jeney viszsztatérő témái közül is – ilyen a fentebb már említett emlékezet és felejtés, ilyen az interpretációk egymásra hatásának elemei, működése és ilyen az identitás kérdésköre. A József Attila-vers kapcsán előkerül Bartók Béla és a *Cantata profana*, ezek több későbbi tanulmány témái lesznek. Végül ez az első tanulmány témájában is megjeleníti, explicitté teszi azt, ami az egész kötettel a szerkesztők célja volt: nyomot hagyni, a felejtés ellenében az emlékezésért dolgozni; felmutatni egy kényszerűen lezárt tudósi pálya fontos eredményeit, bekapcsolni azt még biztosabban az értelmezési hagyományba.

Az utolsó szövegek a könyvben nekrológok. Az első Paul Ricœur halálakor született – Jeney Éva doktori témája Ricœur esztétikai elméletének elemeiről szólt –, akinek több tanulmányát ő fordította magyarra. Ebben az életút és az életmű főbb állomásait tekinti át Jeney, értően kiemelve a szerinte fontos tételeket. (A könyvben ezenkívül olvasható egy másik, ennél részletesebb nekrológ is Paul Ricœur-ról.) Ennél is személyesebb a utolsó szöveg, ami eredetileg az Irodalomtudományi Intézet folyóiratában, a *Literatúrában* jelent meg. Ebben Jeney Éva témavezetőjétől és mentorától, Szegedy-Maszák Mihálytól búcsúzik. A szöveg a temetés hangulatának a felidézésével indít – 2016 augusztusában, a Farkasréti temetőben Jeney Éva magában idézi fel professzorának emberi vonásait, személyiségjegyeit, és kapcsolja hozzájuk annak tudósi magatartását, gondolkodásmódját, elveit és nézeteit. Megeleveníti ehhez Szegedy-Maszák mondatait, visszatérő mondasait, jellegzetes gesztusait, arckifejezéseit. A kérdés, amit az itt maradóknak nem csupán fel kell tenniük, de meg is kell próbálniuk válaszolni rá, hogy mi marad az emberből, a tudósból, hogy tudja-e az utókor folytatni, méltóképpen folytatni az elmenők megkezdett munkáit.

A szerkesztők e kerettel kijelölték, honnan hová ér el a könyv és a vele tartó olvasója: az irodalomtörténeti és értelmezői hagyományba való bekapcsolódás gondolatától a nyomokon – a tanulmányokon, elemzéseken – át addig a kérdésig, ki fogja folytatni a munkát, merre mennek tovább az értelmezés láncai, amelyekben már e kötet munkái is elfoglalták a helyüket, újabb irányú kapcsolatokat feltárva, asszociációkat elindítva.

Jeney Éva irodalomtudósi alakjának legfőbb jellemzőit Filep Tamás Gusztáv szerkesztői utószavában úgy foglalta össze, hogy annak középpontjában „a filológiára támaszkodó elméleti érdeklődés volna, általában az irodalomelmélet, kitüntetetten a fordításelmélet iránti figyelem” (280.). Ez a kötet ezt az állítást mindenképpen igazolja, de hozzá kell tenni, hogy Jeney Éva irodalomtörténeti kérdésekről is ír, műelemzése is elmélyültek. A könyv első fejezetének a legelső

darabja a *Fordított folyamatok. Szempontok a román irodalom 19–20. századi magyar történetéhez* című (17–50.) eredetileg 2006-ban megjelent írás Jeney irodalomtörténeti tehetségéről, érzékéről ad képet. A román irodalom magyarországi befogadástörténetéről szóló munka foglalkozik a fordításokkal – mikor, kik, miket fordítottak, a hatásokkal, az irodalmi intézmények történetével, a különböző lexikonok, szótárak román irodalommal foglalkozó szócikkeivel, fejezeteivel. Jeney irodalomtörténeti vizsgálódásának a kiindulópontja, egyfajta hipotézise, hogy bár a két irodalom közel van egymáshoz földrajzilag, van átjárás közöttük – értsd a 20. század folyamán sok fordítás született –, mégsem hatott a román irodalom a magyarra. Majd a 19. századtól kezdve áttekinti a két irodalom egymáshoz való viszonyát. Ekkor lesz nyilvánvaló, Jeney irodalomtörténeti felkészültsége – pontosan és finoman kontextualizálja az irodalom belső történetét, megtudjuk, az erdélyi románság hogyan viszonyult a különálló Erdélyhez, hogy a különböző reményeknek a kiegyezés és vele Erdély Magyarországgal való újraegyesülése miképpen vetett véget, végül a magyar uralmi törekvések hogyan befolyásolták a román és magyar irodalom kapcsolatrendszerét. A főbb irodalmi eseményeket veszi sorra a tanulmány első fele, majd rátér arra, miképpen jelenik meg a román irodalom a magyar lexikonokban és kézikönyvekben, illetve milyen intézményi kerete van Magyarországon a román irodalommal való foglalkozásnak – a Pesti Egyetemen az 1862–1863-as tanévben szerveződött meg a román nyelvi és irodalmi tanszék (40.), ennek történetét is elvezeti a 20. század végéig.

A következő szöveg szorosan kapcsolódik ehhez az elsőhöz, ebben ugyanis Bartók *Cantata profana* című alkotásának szövegkönyvét vizsgálja, pontosabban azt, milyen szövegből dolgozott Bartók. A *Cantata* a szarvassá vált fiúk történetén alapszik. Ebben az öregember fiait vadászatra és az erdő megismerésére tanítja. A fiúk egyszer eltévednek a vadonban, szarvasnyomra lelnek, azt követik, átmennek az eléjük kerülő hídon, és szavassá változnak. Apjuk megkeresi őket, de az ifjak már nem változnak vissza emberré, csak forrásból tudnak inni. Ez a történetváz több nép mesekincsében megjelent, természetesen többféle változatban. Jeney ismerteti a mese motívumainak kanonizált értelmezését is, amely szerint a szarvassá változás motívuma egyfajta utópia megjelenítése. Az utópia többek között irodalmi műfaj, a fikcióba beleírt fikció, és mint ilyen is többféle jelentéssel és jelentőséggel bírt az elmúlt évszázadokban – egyik szerepében átkerült politikai térbe is, azaz ideológiává alakult. Jeney Éva ezután az ebből fakadó kérdéseket sorakoztatja fel: „[a]zonosságképző-e az ideológia? Azaz lehet-e azonosság alapja a néphagyomány? Eszmeképző fikció-e az identitás? A népinek nevezett örökséggel azonosított hagyomány – mely lényegében a hagyomány egy része, s mindössze háromszáz éves megjelenés – a nemzeti érzésként megtapasztalt önazonosság alapjaként hogyan határozza meg az elsősorban erkölcsi értékrendet? Átjárható-e, egymásba fordul-e ideológia és utópia? A *Cantata profana* esetében a bartóki esztétikai eszmerendszerből (az utópiából) kiemelt »tisztá forrás« amolyan nemzeti

ideológia-félévé vált, amely a nemzeti önazonosságot, a nemzettudatot a néphagyományhoz való hűséggel azonosította, s az korának magyar és román politikai ideológiáival egyként ütközött.” (53.) A kérdések alapfogalmakat és azok viszonyrendszerének tisztázását vetik fel – ez az a kontextus és fogalmi keret, amiben Jeney azután elmondja, hogyan lett a két román kolindából magyar szöveg, amiket Bartók saját maga szerkesztett össze, egészített ki. Majd azt, hogy a magyarul továbbélő vers miképpen került vissza épp a *Cantata* közvetítésével a román irodalomba. A tanulmány során Jeney foglalkozik a fordítások történetével, a művek értelmezésével, vizsgálja a műveket néprajzi szempontból, utána jár, milyen szerepet töltött be a *Cantata* Bartók életművében, és ahogy fentebb volt róla szó, mindennek ideológiai aspektusával is. A *Cantata profana* Jeney Éva értelmezésében az egymás mellett élő kultúrák egymásra hatásának egyedi példajaként jelenik meg, ami ráadásul ezt magas esztétikai minőségben teszi.

A *Maorik és transzszilvánok* című tanulmánynak (71–84.) a meglepő címét hamar megérti az olvasó, a szerző a szöveg elején közöl ugyanis egy anekdotikus történetet Sir George Grey-ről, ami az angol gyarmati tartományfőnök kommunikációs nehézségeiről szól. Ahhoz ugyanis, hogy Grey megértse a maori törzsek vezetőit, nem csupán a maori nyelvet kellett elsajátítania, hanem a maori mítoszokkal is meg kellett ismerkednie, azok jelentése nélkül ugyanis nem értette meg az őslakosokat. Az anekdota annak egy példája, hogy a nyelv mellett egy adott közösség kultúráját is meg kell ismerni a sikeres kommunikációhoz, egyáltalán, hogy megértsük egymást. Ez a címbe is beemelt példa nem csupán retorikai fogás Jeneynél – bár annak is megállná a helyét –, túl azon ugyanis rámutat a kulturális összetevők bonyolultságára, amelyek megértése nélkül a maorik mellett az erdélyi magyar irodalom helyzetének összetettsége sem érthető meg. A tanulmány azután főként a nehézségeket teszi még plasztikusabbá azzal, hogy előbb az elnevezések és önelnevezések sorát vonultatja fel, bemutatva azt, hogy melyik elnevezés pontosan mit tartalmaz, valamint hogy mit nem, majd a transzszilvanizmus ideológiájának kiüresedésével szembenező, a harmincas évek második felében lezajló *Jelszó és mítosz* vita összefoglalását adja.

A Bartók-művel foglalkozó (*A tiszta forrás utópiája*), valamint a transzszilvanizmusról szóló (*Maorik és transzszilvánok*) tanulmányok ebben a kötetben a román irodalom magyarországi befogadástörténetét tárgyaló rész után természetesen követik egymást – felmutatják, ahogy erről volt már szó, a szerző egyedien széles tudományos érdeklődésének irányait. Jól láthatjuk, Jeney Éva az egymás mellett élő román és magyar kultúra kapcsolatát, egymásra gyakorolt hatását, valamint a köztük meglévő eredendő idegenséget különböző témákat követve, más és más aspektusokat figyelembe véve elemezte. Tanulmányai nem egyszerű válaszokat – megoldásokat – kínálnak témáikra, hanem felmutatják azok összetettségét, ellentmondásait. Jól érzékelhető a szerző módszere is: a kulcsszavak, irodalmi terminusok jelentéseiből indul ki, majd megfogalmazza a kérdéseit,

történeti, politikatörténeti, hatástörténeti kontextusokat von be, filológiai kutatások eredményeit közli. Mindezt tárgyilagosan és világosan, jól követhetően írja meg. Írásmódjában ugyanakkor szépírói eszközökkel is dolgozik: olykor finom metaforával emel ki egy-egy fogalmat, vagy valamilyen keretbe helyezi a tudományos eredményeket, sőt, néhol humoros közbevetésekkel él, ironizál, mindezt azonban elegánsan, és úgy, hogy az a tudományos pontosság és objektivitás igényét ne sértse. Ez a két tanulmány korábban *A magyar irodalom története*i című, háromkötetes irodalomtörténeti kézikönyv harmadik kötetének egy-egy fejezetét alkotta. Jeney Éva nemcsak szerzőként, szerkesztőként is részt vett az új Spenótként emlegetett vállalkozásban, amelyik francia mintára a magyar irodalomtörténetet évszámhoz rendelt tanulmányok sorozatából alkotta meg. A Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében megjelent háromkötetes munka szemléletében is újított, foglalkozott többek között jelentősebb fordításokkal, más művészeti ágak kiemelkedő alkotásaival, hatástörténettel – Jeney Éva Bartók-tanulmánya ezek közé az újítások közé tartozott, ahogy a transzszilvanizmus-terminológiák ellentmondásait feltáró tanulmánya is túlmutatott egy hagyományos irodalomtörténeti kézikönyvbeli fejezettel szemben támasztott olvasói elváráson. Filep Tamás Gusztáv utószója jelezte, hogy kapott érte negatív kritikát – ugyanakkor pozitívát is, tehetjük hozzá.

Ebben az első fejezetben van még egy román–magyar népköltészeti alkotásokat vizsgáló tanulmány, valamint egy román háborús regényt elemző szöveg. Ezek a román irodalommal és a Bartók-művel foglalkozó tanulmányokkal alkotnak egy jól látható mintázatot kiadó sorozatot, amelyeknek kellett volna, hogy szülessenek további darabjai.

A kötet címét is adó második fejezet (*A megosztó és megosztható múlt*) tárgya Kuncz Aladár, és különösen az ő életművének legjelentősebb könyve, a *Fekete kolostor*. Az I. világháború centenáriuma is hozzájárult ahhoz, hogy az OSZK és a Kriterion Kiadó közös vállalkozásban a teljes életmű kiadásába kezdett, Boka László és Filep Tamás Gusztáv sorozatszerkesztésében, *Kuncz Aladár Összes Munkái* címmel. A szerkesztők Jeney Évát kérték fel a *Fekete kolostor* kiadásának a szöveggondozói feladatára – ebből a feladatból keletkeztek az itt együtt megjelent szövegek, összesen négy tanulmány és egy útinapló. Nem szerepel a kötetben Jeneynek a témában született összes írása, a *Fekete kolostor* előszavát például nem válogatták be a szerkesztők, betették ugyanakkor a kiadás előkészítését szolgáló franciaországi kutatóút során vezetett naplót, ami a Jelenkor online felületén volt eredetileg olvasható, és így bár műfajilag más, általa mégis a fejezetben előtte sorakozó tanulmányokhoz vezető kutatómunkába kapunk betekintést. A z írások egy kutatás eredményeinek első darabjai. A *Fekete irodalom* (123–139.) című tanulmány az emlékirat műfaji kérdéseivel foglalkozik – a terminusok felvonultatása és analízisük itt is a belépő –, majd a szöveg értelmezési lehetőségeihez ad kulcsokat, illetve a jelentésrétegek összetettségét vázolja fel a szerző. Ez a munka olvasható egyfajta bevezetesként is a Kuncz-interpretációkhoz. Jeney felvázolja,

hogy a *Fekete kolostor* olvasható történeti forrásként, referenciálisan és fikcióként, regényként is. Beszél a francia recepció új „hullámáról”, ami az I. világháború hátrországaival foglalkozó történeti kutatásokkal indult el, beilleszti a *Fekete kolostort* a háborús és fogságirodalomba, a konklúzió pedig az, hogy a könyv „történelemként és irodalomként is olvasható” (139.). A következő tanulmány a történelmi olvasás felől közelít az emlékirathoz. Ebben Jeney az I. világháború alatti civil internálótáborokra vonatkozó francia szakirodalom eredményeit ismerteti, illetve a *Fekete kolostor* egyes eseményeit veti össze azok levéltári nyomaival. Ez nyilvánvalóan a franciaországi kutatáskor talált anyagok feldolgozásának csak az első lépése volt – tovább azonban Jeney Éva már nem tudott lépni. A *Marginália a Fekete kolostorhoz* című tanulmány (166–186.) igazi filológiai csemege: Bárczi Géza, a neves nyelvész saját *Fekete kolostor*-példányát ugyanis olvasás közben széljegyzetekkel látta el. Bárczi egy ideig Kuncz fogolytársa volt, tehát szemtanú olvasóként írta Kuncz szövegéhez kritikáit. Jeney ezeket ismertette ebben a tanulmányában – Bárczi megjegyzései a *Fekete kolostor* referenciális olvasásmódjának sajátos kritikájaként értelmezhetők. A fejezet utolsó tanulmánya ugyancsak filológiai munka: a *Fekete kolostor* szövegelőzményeit veszi sorra benne a szerző a főműhöz vezető alkotói út rekonstruálásának első lépéseként, összehasonlította a megjelent szövegeket a későbbi könyvfejezetekkel, és értelmezte a változtatásokat. Jól látható e rövid összefoglalókból, ismertetésekből, egy izgalmas kutatómunka, filológiai feltárás eredményeit olvashatjuk.

A kötet további három fejezete az utószó előtt már rövidebb. Az első fordításelméleti kérdésekkel foglalkozó szövegeket tartalmaz: egy Jeney egyénien finom írásmódját és eredeti gondolkodásmódját jól reprezentáló írást (*Nem ér a nevem!* 209–218.), ami a nevekről, azok jelentésrétegeiről, valamint a nevek fordításakor fellépő nehézségekről szól, majd Paul Ricœur fordításról szóló gondolatait elemző tanulmányt olvashatunk (219–230.). A *Vagyok, amit elbeszélék* fejezet írásainak többsége ugyancsak Paul Ricœur életművével foglalkozik: egy hosszabb és egy rövidebb nekrológ fog közre egy harmadik írást, amiben a francia filozófus, esztéta protestantizmusát mutatja be Jeney. A melléklet előtti utolsó szöveg – ahogy erről már volt szó – egy újabb nekrológ, Szegedy-Maszák Mihályé. Jeney Éva irodalomtudói pályája Paul Ricoeur esztétikájával való foglalkozással indult, az ő szerepe gondolkodásában és pályáján meghatározó volt. Mellette minden bizonnyal Szegedy-Maszáknak volt kiemelkedő helye Jeney karrierjének a segítségével. E három ember közös pontja nem csupán az irodalom iránti elköteleződés, hanem a protestánság is.

A *megosztó és megosztható múlt* című kötet egy tudományos pálya irányainak nyomát követi – e pályán Jeney Éva személyes sorsa, származása, családja, személyisége nyomai is jól felismerhetők, ha odafigyelünk. „Olyan az ember, mint a lehelet, napjai, mint az átfutó árnyék” – idézte Jeney Éva Szegedy-Maszákról írva a 144. zsoltár 4. versét (257.). A zsoltáros ezt talán az Isten nézőpontjából

láttatta így. Saját horizontunkból ennek az ellenkezője mondható: van súlya, jelenléte, hatása, azaz nyoma egy embernek. Életével, munkájával bekapcsolódik a hagyományba, továbbírja, hozzáad, kitérít. Azaz gondolkodik és alkot, ahogy ennek a könyvnek a szerzője tette.